

ISSN: 2324-8823 (nyomtatott) 2324-8831 (online) A folyóirat honlapja:

<http://www.tandfonline.com/loi/rita20>

Részvételen alapuló deliberatív demokrácia: a demokrácia értékelésének új mércéje felé? néhány meglátás az olasz esetről

Lorenzo Cini & Andrea Felicetti

A cikk idézése: Felicetti (2018): Lorenzo Cini & Andrea Felicetti (2018): Néhány meglátás az olasz esetről, Contemporary Italian Politics, DOI: [10.1080/23248823.2018.1477239](https://doi.org/10.1080/23248823.2018.1477239).

A cikkre való hivatkozás: <https://doi.org/10.1080/23248823.2018.1477239>

Online közzététel: 2018. május 22.

Küldje be cikkét ebbe a

folyóiratba

Kapcsolódó cikkek megtekintése

Crossmark adatok megtekintése

Részvételen alapuló deliberatív demokrácia: a demokrácia értékelésének új mércéje felé? néhány meglátás az olasz esetről

Lorenzo Cini^a és Andrea Felicetti^b

^aScuola Normale Superiore, Bölcsész- és Társadalomtudományi Intézet, Firenze, Olaszország; ^bKU Leuven, Politikai Kutatási Központ, Leuven, Belgium.

ABSZTRAKT

A demokrácia jelentésének meghatározása napjainkban egyre problematikusabbnak tűnik, mivel a normatív elméletben és a politikai gyakorlatban számos alternatív demokratikus elképzelést dolgoznak ki és állítanak szembe egymással. Egyrészt vannak a demokrácia hagyományos, erősen formális és minimalista elképzelései. A polgárok politikai jogokkal rendelkeznek, amelyeket érdekeik érvényesítésére használnak, különösen a rendszeres választások révén, amelyek a hatalmat a kormányzó képviselőknek adják át. A képviseleti demokráciát régóta ezzel a felfogással azonosítják. Másfelől, alternatív nézőpontok a liberális társadalmak kiaknázatlan potenciálját hangsúlyozzák. Ezek a radikálisabb nézőpontok két fő demokratikus hagyományhoz tartoznak: a részvételi demokráciához és a deliberatív demokráciához. A részvételi és a deliberatív normák közös kerete alapján ez a tanulmány a demokrácia egy alternatív és szilárdabb eszméjét vizsgálja fel, amely normatív útmutatást adhat a kortárs társadalmak demokratizálása során. Vitaindításunkat annak elemzéséhez köttük, hogyan lehetne javítani az olasz demokráciát.

KULCSSZAVAK

Radikális demokrácia; részvételi demokrácia; deliberatív demokrácia; részvétel; tanácskozási

A demokrácia jelentésének meghatározása egyre összetettebb kihívást jelent, mivel a normatív elméletben és a politikai gyakorlatban többféle demokratikus jövőképet dolgoznak ki és hasonlítanak össze. A demokráciaelmélet hagyományos megközelítései hajlamosak voltak a demokrácia minimális elbeszéléseihez konvergálni (Sartori 1993; Dahl 2013). E minimalista nézet szerint a polgárok politikai jogokkal rendelkeznek, beleértve a szólás-, egyesülési és önérvényesítési szabadságot; a polgárok politikai jogaik gyakorlásával, különösen a rendszeres választásokon képviselőkre szavaznak; a választásokat egymással versengő politikai pártok szervezik; a választási győzelem pedig a kormányzat feletti ellenőrzést jelenti, ami a győztes jelöltek számára a közpolitika törvényhozáson és a közigazgatás ellenőrzésén keresztül történő alakításának jogát biztosítja. A politika - a magánérdekek versenyeként értelmezve - az állampolgárok előítéleteit a közügyek és politikák megválasztása során összegyűjtő folyamatot jelöli (Downs 1957; Dahl 1971). A képviseleti demokráciát régóta azonosítják ezzel a felfogással.

A demokrácia hagyományos értelmezésén túlmutató alternatív értelmezések a liberális társadalmakban még mindig jelen lévő, feltérképezetlen normatív potenciált hangsúlyozzák. A szerint

számukra a demokratikus projektnek többre kell törekednie, ahelyett, hogy a status quo-t venné számba. Ennek megfelelően a demokraták a "demokratizálásra" (De Sousa Santos és Arriscado Nunes 2004) vagy a "demokrácia elmélyítésére" (Fung és Wright 2003) összpontosítottak. Ez a megközelítés radikálisnak tekinthető abban az értelemben, hogy a polgárokat kívánja a döntéshozatali folyamat középpontjába állítani: az olyan fogalmak, mint a nyilvánosság részvétele, a tanácskozás és a polgárok felhatalmazása egyre nagyobb politikai támogatást kell, hogy kapjanak (Rosenberg 2007; Dryzek 2009).

Ezek a radikálisabb nézőpontok - bár vannak közös normatív elemeik - két különböző demokratikus hagyományhoz tartozónak tekinthetők. Némelyikük a népszuverenitás elvét úgy értelmezi, mint a nyilvános döntéshozatalban való részvétel kiszélesítése iránti elkötelezettséget. A hitelesen demokratikus rend az, amely elősegíti az emberek politikai részvételét olyan színtereken, mint a család, a munkahely és a polgári egyesületek, valamint a közintézmények (Lynd 1965; Arnstein 1969; Pateman 1970; Bachrach 1975; Barber 1984). Bár számos fogalmi különbséget tartanak fenn, ezek a demokratikus elképzelések ugyanazt a politikai eszményt testesítik meg: azt a tételt, hogy a demokratikus legitimitás a hétköznapi polgárok aktív és tartós részvételén alapul. Következésképpen ezt a hagyományt *részvételi demokráciának* nevezhetjük.

Más felfogások ezzel szemben a demokratikus tér diszkurzív minőségét hangsúlyozzák azzal a céllal, hogy megszabadítsák azt az inegalitárius hatalmi viszonyoktól és az irracionális attitűdöktől. A demokráciát itt a nyilvános vita területének tekintik, amelyet "a jobb érv kíméletlen ereje" (Habermas 1984) ural, és amely a közjóhoz vezet. "[A demokrácia] inkább az átalakulás, mint a preferenciák egyszerű aggregálása körül forog" (Elster 1998, 3). Ezek a demokratikus paradigmák arra tesznek kísérletet, hogy a "szabad és egyenlő polgárok nyilvános érvelését" (Cohen 1989; Benhabib 1996) állítsák a politikai folyamat középpontjába. A demokrácia olyan eszméjét részesítik előnyben, amelyben az emberek kollektív problémákat úgy kezelnek, hogy közösen tanácskoznak arról, hogyan lehet azokat a legjobban megoldani: a demokrácia így a tanácskozás képével társul. Ebben az esetben a demokratikus rendet annyiban lehet legitimnek definiálni, amennyiben az az összes egyén közötti átgondolt vita eredménye. Ez a politikai projekt a *deliberatív demokrácia* eszméjéhez kapcsolódik.

Ezek a hagyományok hozzájárultak a demokrácia jelentésének kibővítéséhez és elmélyítéséhez, gazdagították a politikai vitát, és új megoldásokat javasoltak a demokratikus ~~ritm~~ számára. Természetesen ez a folyamat nem volt ellentmondásmentes. Vezető részvételi demokraták, mint például Carole Pateman (2012) azzal vádolták a deliberatív megközelítés híveit, hogy a demokratizálódás hanyag és sekélyes folyamatát támogatják. A deliberatív demokraták visszautasították ezeket a kritikákat, és azt állították, hogy azok valójában a deliberáció erősen stilizált fogalmán alapuló szalababuk. A kritikusok támadásai talán nem tesznek igazságot a deliberatív elmélet legújabb elméleti fejleményeinek, amelyek nemcsak elismerik a deliberáció korlátait, hanem nyíltan üdvözik a részvétel olyan formáit, amelyek anélkül, hogy szigorú értelemben véve deliberatívák lennének, mégis előmozdíthatják a komplexitás kezelésének egalitárius és racionális módjait (Dryzek 2017; Parkinson és Mansbridge 2012).

A demokrácia két megközelítése közötti konstruktív elköteleződés előmozdítására tett effort, ez a cikk azt próbálja megvizsgálni, hogy - a képviseleti modellen túl - elképzelhető-e egy alternatív és szilárdabb demokráciafelfogás, amely a részvételi és deliberatív normák közös keretén alapul (hasonló, elméletileg nagyon jól megalapozott kísérletet lásd Florida 2016). Ennek érdekében áttekintjük a demokráciaelméleti vitákat,

és feltesszük a kérdést, hogy a demokráciáról szóló vita a legitimitás "részvételi deliberatív" elképzelésének irányába mozdul-e el. Adva egy pozitív

A kérdésre adott válaszunkban kihasználjuk a részvételi és a deliberatív koncepciók közötti szinergiákat, hogy az elképzelés erősebb konceptualizálását javasoljuk.

Miközben érveinket szükségszerűen magas absztrakciós szinten dolgozzuk ki, megvizsgáljuk, hogy elméleti elképzeléseink hogyan kapcsolódhatnak egy konkrét esethez. Különösen azt vizsgáljuk, hogy a normatív vitákról szóló gondolataink hogyan világíthatják meg az olasz demokrácia jelenlegi és lehetséges fejleményeit. Amellett, hogy az olasz eset saját országunk és tanulmányunk tárgya, három fő okból különösen érdekes számunkra. Először is, annak ellenére, hogy Olaszország fejlett demokrácia, a többi, ebbe a kategóriába tartozó országhoz hasonlóan bizonyosan van még hová fejlődnie a demokratizálódás terén (della Porta 2011). Másodsor, különösen az 1990-es évek óta az olasz demokrácia számos jelentős változáson ment keresztül, amelyek azonban elsősorban a politikai rendszer szerkezetét és szereplőit érintették (Freschi és Mete 2009). Más országokkal ellentétben a reflektáció arra vonatkozóan, hogy a kortárs elméleti viták hogyan járulhatnak hozzá a demokratikus változásokhoz, szerény volt (lásd Fung és Wright 2003; Baiocchi és Ganuza 2015). Harmadsor, úgy tűnik, hogy a demokráciaelméleti vitákból származó fogalmak a jelenlegi politikai viták főszereplőinek álláspontjaiban is felbukkannak. A példák az Öt Csillag Mozgalom által gyakran hangoztatott e-demokrácia és közvetlen demokrácia javaslatoktól kezdve a *Debat Publique* bevezetésén keresztül a legutóbbi törvényhozásban a részvételre és a tanácskozással kapcsolatos innovatív regionális és helyi intézkedésekig terjednek. Míg más tanulmányok sokkal mélyebben és kritikusabban értékelték ezeket az elképzeléseket, mint ahogyan azt itt megtehetnénk (Bobbio 2010), mi mégis szeretnénk némi gondolatébresztőt nyújtani azoknak a reformereknek, akiket érdekelhet az olaszországi demokratizálódás előmozdítása.

Az első két szakaszban a demokrácia részvételi és deliberatív modelljei kerülnek bemutatásra.

a főbb jellemzőikkel együtt kerülnek bemutatásra. A harmadik szakasz a differenciáikat hasonlítja össze közelebbről, míg a negyedik az átfedő jellemzőikre összpontosít. A fiatal rész a két elméleti paradigma között kialakuló politikai hasonlóságot hangsúlyozza, hogy megvizsgálja a demokrácia egy sajátos részvételi-deliberatív modelljének kialakulási lehetőségeit. Az utolsó szakasz ennek az innovatív részvételi-deliberatív koncepciónak a defináló jellemzőire támaszkodva javasolja egy erősebb normatív mérce elfogadását a meglévő demokratikus rendszerek demokratikus minőségének értékelésére. Ez utóbbi megfontolásokat vesszük alapul, hogy kritikusan szemléljük az olyan fejlett demokrácia további demokratizálódásának útjában álló fő kihívásokat, mint Olaszország.

Részvételi demokrácia

Az elmúlt negyven évben a liberális társadalmak nemcsak "nem demokratikus kihívásokkal" (pl. az uralkodók elszámoltathatóságának hiánya az uralkodókkal szemben; pártrendszeri válságok stb.) és "kihívókkal" (pl. gazdasági, láthatatlan elitista felsőbbrendűség) szembesültek: politikai berendezkedésüket a radikálisabb jogokat követelő új társadalmi szereplők megjelenése és a demokrácia részvételi eszméi is megkérdőjelezték (Lynd 1965; Arnstein 1969; Pateman 1970). Az úgynevezett "új társadalmi mozgalmak" (Offe 1985; della Porta és Diani 1999) megjelenése magával hozta az innovatív és befogadóbb demokratikus intézmények iránti igényeket. Az 1960-as évektől kezdődően a részvételi gondolkodók és aktivisták egy olyan demokráciamodelt írtak le, amely azon a feltevésen alapul, hogy a polgároknak az életüket érintő ügyekben való kollektív döntéshozatalban való részvétele "az ideiglenes demokráciaelmélet szerves

erkölcsi értéke" (Bachrach [1975](#), 52). Számukra - mivel minden társadalmi viszony

"politikaiak", mivel a hatalmi struktúra körül forognak - a társadalom demokratizálása a részvétel és a politikai egyenlőség körének növelésével és kiterjesztésével jár. A társadalmat "úgy tekinthetjük, mint amely különböző politikai rendszerekből áll, amelyek hatalmi struktúrája fontos hatással van a velük kapcsolatba kerülő egyének pszichológiai tulajdonságaira és attitűdjeire; így a demokratikus államberendezkedés nemzeti szintű működéséhez szükséges tulajdonságok az egyénekben csak a hatalmi struktúrák demokratizálásával fejleszthetők ki minden politikai rendszerben" (Pateman 1970, 35). Ezért "fontos, hogy az egyének minden lehetséges lehetőséget megragadjanak a részvételre" (Gbikpi 2005, 109). A "teljes körű részvétel" tehát olyan folyamatot jelöl, amelyben "a döntéshozó testület minden egyes tagja egyenlő hatalommal rendelkezik a döntések kimenetelének meghatározásában" (Pateman 1970, 71).

Lynd szerint a részvételi demokrácia két konkrét célt kíván elérni: "[. . .] hogy minden egyén részt vegyen minden olyan döntésben, amely életének **nívóját és vezetését** befolyásolja; és hogy a társadalmat úgy alakítsák ki, hogy elősegítsék az emberek függetlenségét, és biztosítsák az eszközöket közös részvételükhöz" (Lynd 1965). Ez azt jelenti, hogy a részvételi eszmény a *társadalmi befogadás tervezetként értelmezhető*, amelynek célja a demokratikus szuverenitás új formájának intézményesítése, amely a civil társadalom és a politikai rendszer közötti dialektikára támaszkodik (Santos 2002). Allegretti (2010) a részvételi demokráciát dinamikus és nyílt végű projektként írja le, amely a civil társadalom és az intézmények közötti aktív konfrontáció "játékán" **alapul**. Ennek fényében a társadalmi mozgalmak a politikai változások és átalakulások egyik legfontosabb vektorának tekinthetők. "Konfliktív és antagonista gyakorlatokat folytatnak, áttörve azon rendszerek határait, amelyekben ezek a cselekmények zajlanak" (Melucci 1985, 795): a kollektív mobilizáció a társadalom domináns kódjait és diskurzusait támadja. Továbbá lehetővé teszi egy új szimbolikus rend létrehozását, a társadalmi univerzum alternatív értelmezéseit: e tekintetben a mozgalmak arra **törekcsenek, hogy a normák és a nyilvános helyzetek innovatív definícióit hozzák létre**; hogy új eszméket, kérdéseket és megoldásokat népszerűsítsenek, és **figyelembe vegyék az alternatív intézmények feltalálását** (Cini 2012). Még radikálisabban Santos azt állítja, hogy "a demokráciáknak társadalmi mozgalmakká kell átalakulniuk, abban az értelemben, hogy az államnak a kulturális kísérletezés [nyitott] terévé kell átalakulnia" (Santos 2002, 51). Claude Lefort ugyanebben a szellemben a modern demokráciát "üres helyként" (Lefort 2007) **képzeli el, amely nem rendelkezik definitív célokkal** - vagy inkább sok ilyen céllal rendelkezik, de egyiknek sem sikerül "a nép-egyen megtestesüléseként elfogadni" (Cunningham 2002, 186). **Éppen** ezért a részvételi elvek tudnak a legjobban illeszkedni a liberális társadalom dinamikájához. Nem "a demokratikus élet egy olyan modelljét követik nyomon [. . .], amely a demokratikus döntéshozatal külső határait és belső eljárásait térképezi fel" (Martin 2009, 106), hanem inkább egy befogadó politikai formáció kialakítására törekcsenek, a "menekülő demokrácia" (Wolin 1996) eszméjét - **vagyis** egy olyan állapotot, amely állandóan nyitott a vitára és a változásra. A demokráciát itt úgy képzeli el, mint "az állandó újraalkotás folyamatát" (Little és Lloyd 2009, 205).

A részvételi demokrácia tehát a népuralom nagyon erős fogalmához kapcsolódik... **eignitás, amennyiben az alulról jövő részvételt úgy fogja fel, mint "a nép kategóriájának"** (ibid., 5) konstituálását, lerombolását és újjáalakítását. Más szóval, ez az álláspont nem egyszerűen a *demosz* "tényét" (mint egy már létező, közös identitással rendelkező testületet) feltételezi a demokratikus politika alapjaként. "Ehelyett azt állítja, hogy a *demosz* (a demokratikus "mi") a demokratikus politikán keresztül jön létre, bár esetlegesen.

amikor a kirekesztettek követelik, hogy bevonják őket" (ibid., 6). Ez azt jelenti, hogy a radikális demokrata szuverenitás a politikailag bevontak és a nem bevontak közötti folyamatos konfliktust alapozza meg, magának a demosznak a határainak és identitásának "újraszignifikálása" érdekében (Rancière 2004). Ebből a szempontból a demokrácia "a hétköznapi polgárok politikai lehetőségeivel foglalkozó projektté" válik, azzal a képességükkel, hogy "politikai lényekké" váljanak (Wolin 1996, 31).

Összefoglalva, a részvételi megközelítés a tömegdemokrácia "mennyiségi" dimenziójával foglalkozik, a civil társadalom politikai szerepének hangsúlyozásával. A részvételi elmélet az összes egyén politikai bevonását támogatja, a demokratikus polgárság bővítését és radikalizálását célozva.

Tanácsadó demokrácia

A deliberatív demokrácia szorosan kapcsolódik az angol-amerikai és európai filozófiai hagyományokhoz, amelyek leginkább Rawls és Habermas munkásságához kapcsolódnak (Rawls 1993, 2009; Habermas 1984; Habermas 1992). Annak ellenére, hogy a tanácskozó demokrácia eszméjéhez való hozzáállásban a **figyelem** néhány alapítója és korai fejlesztője (pl. Bessette 1994; Cohen 1989; Manin 1987) eltéréseket mutat, Rawls és Habermas a tanácskozó demokrácia egy közös központi aspektusával azonosítható: "a politikai választásnak, hogy legitim legyen, a *célokról folytatott, szabad, egyenlő és racionális cselekvők közötti tanácskozás* eredményének kell lennie" (Elster 1998, 5). Ez azt jelenti, hogy a deliberatív demokrácia "az érvelésen nyugszik, nemcsak abban az értelemben, hogy érvekkel halad, hanem abban az értelemben is, hogy érvekkel kell igazolni" (ibid., 9). A cél nyilvánvalóan az, hogy a hatalom gyakorlását a nyilvános érvelés feltételéhez kösse: "a kommunikáció mindazon feltételeinek megteremtése, amelyek mellett létrejöhet az akarat és a vélemény diszkurzív formálása [. . .] és a kommunikatív hatalom létrehozása" (Habermas 1996, 446, 452) - vagyis az akarat és a vélemény intézményesített hatása a politikai hatalomra. Röviden, a deliberatív demokrácia megvalósítja "mindenki teljes és egyenlő tagságát abban a szuverén testületben, amely felelős a hatalom gyakorlásának engedélyezéséért, és létrehozza a testület közös értelmét és akaratát" (Elster 1998, 222).

Mindazonáltal a deliberatív demokrácia nem minden változata osztja teljes mértékben a

azonos normatív jellemzőkkel bírnak, vagy azonos politikai célokat követnek: egyesek teoretikusan szelektívebbek és politikailag "elitistábbak", mások befogadóbbak és részvételi jellegűek. Sematikusan ezt a nézetet két kvázi-alternatív mintára lehet osztani, amelyek differens cselekvési normákat és értékeket hangsúlyoznak. Az első modell, amely a kommunikatív cselekvés habermasi logikájában gyökerezik (Habermas 1984), a "vitatkozást" (Elster 1998) tekinti a demokratikus kommunikáció legitim formájának, a racionális konszenzus eszméjét pedig a demokrácia vezérlő eszményének. A politikát itt egy nagyon exkluzív és szentvtelen tevékenységnek gondolják, amelyet a liberális demokrácia kulcsfontosságú intézményeiben (pl. törvényhozás, bíróságok) racionális diskurzusok segítségével végeznek (Rawls 1993). Ezzel szemben a második modell elméletileg **flexibilisebb** és befogadóbb: azt állítja, hogy a kommunikáció alternatív formái - mint például a köszönés, a retorika, a történetmesélés, a tanúságtétel és a humor (Sanders 1997) -, valamint a metakonszenzus potenciálisan kívánatosak és demokratikusan legitimek (Dryzek és Niemeyer 2006; Bächtiger et al. 2010). Ebből a szempontból a politika nem kizárólag a képviseleti intézményekre és azok elitjére vonatkozik. Sokkal inkább,

magában foglalja a nyilvánosság (Habermas 1992), a civil társadalom (Young 2000) és a társadalmi mozgalmak (Dryzek 2000, 2010) fogalmát. Így a politikai vita magában foglalja a hatalomért folytatott szenvedélyes küzdelmeket (Mansbridge 1996), a vitát (Dryzek 1990) és a nyilvános aktivizmust (Young 2001; Fung 2005) is.

Ezek az alternatív deliberatív paradigmák a századforduló óta a szakirodalomban megjelenő számos megkülönböztetés alapját képezik. A deliberatív megközelítést *different* módon artikulálták, például "liberális, alkotmányos és diszkurzív" (Dryzek 2000); "deliberatív és kommunikatív" (Young 2000); "deliberatív és agonista" (Mouffe 2000); "deliberatív demokrácia és demokratikus deliberáció" (Mansbridge 2007); "első és második típusú" (Bächtiger et al. 2010), és **figyelembe véve** "liberális deliberatív és részvételi deliberatív" (della Porta 2011). Ebben a tanulmányban az **első** csoportot inkább *klasszikusnak*, a másodikat pedig *radikálisnak* definiáljuk, mivel ez a megkülönböztetés lehetővé teszi mind a világosabb megértést, mind az analitikusabb értékelést. Ezt szem előtt tartva lehetséges egy olyan fogalmi séma felállítása, amely hat speciális dimenzió alapján foglalja össze az egyes modellek jellemzőit: i) *A politika helyszínei*: hol zajlik a politika? ii) *Politikai aktusok*: milyen aktusokat tekintünk politikai aktusoknak? iii) *A kommunikáció formái*: hogyan nyilvánulnak meg a kommunikációs stílusok? iv) *A demokrácia céljai*: melyek a demokrácia eszményei? v) *Közéleti eredmények*: milyen eredményeket hoz a demokratikus folyamat? vi) *Demokratikus legitimitáció*: mi a demokratikus rend "ideális érvényességének" (Habermas 1992) forrása?

A klasszikus és a radikális deliberatív demokrácia összehasonlításával megérthetjük, hogy két különböző politikai elvet testesítenek meg. Egyrészt a klasszikus elképzelés olyan normákat részesít előnyben, mint a diszkurzív minőség, a felülről lefelé irányuló kommunikációs folyamatok, valamint a politika és a politikai aktusok intézményes felfogása. Másrészt a radikális elképzelés olyan értékeket hangsúlyoz, mint a befogadás, az alulról felfelé irányuló információszerzési folyamatok, valamint a civil társadalmon és annak nem hagyományos cselekvési repertoárján alapuló politikai elképzelések. Az előbbi az intézményes tanácskozás, az utóbbi a társadalmi részvétel elvét hangsúlyozza. A deliberatív demokrácia klasszikus és radikális változatának megkülönböztetése nem spekulatív feladat, hanem éppen ellenkezőleg, ez egy eszköz annak jobb megértéséhez, hogy a részvételi és deliberatív elméleteket hogyan lehet gyakorlati módon integrálni.

Részvétel vagy tanácskozás

Ahogy a képviseleti demokrácia válsága egyre nyilvánvalóbbá vált (Crouch 2004; Alonso, Keane és Merkel 2011), új és alternatív demokráciaértelmezések szereztek politikai legitimitást és globális népszerűséget. Ezek közül különösen kettő - a részvétel, illetve a tanácskozás eszményén alapuló - nyert jelentős intellektuális elismerést (Bohman 1998; Dryzek 2000; Cohen és Fung 2004) és ösztönzött innovatív gyakorlati kísérleteket az elmúlt évtizedekben (Baiocchi 2003, 45-76; Fung és Wright 2003, 3-42; della Porta 2009, 38-41, 73-99). Ez a két radikális demokratikus projekt differens hagyományokból nőtt ki, és a képviseleti demokrácia különböző hibáival foglalkozik.

A részvételi és a deliberatív megközelítés - bár mindkettő a demokrácia eszméinek radikalizálására összpontosít - eredetileg úgy tűnt, hogy eltérő politikai célokat és normatív elvárásokat tartalmaz. Nagyrészt különböző földrajzi kontextusokban gyökereznek, a részvételi tapasztalatok főként Dél-Amerikában és a fejlődő országokban gyökereznek (Santos 2002; Allegretti 2009), és

a deliberatív elméletek nagyrészt a nyugati országokban (Gastil és Levine 2005) - és **differens "nyilvánosságra"** irányulnak -, a részvételi és a deliberatív elméletek filozófiailag és politikailag összeegyeztethetetlennek tűntek. Az előbbi az állampolgári részvételt és annak növelését favorizálta, ahogyan az utóbbi a politika **minőségét és a nyilvánosság szerepét** hangsúlyozta. Ezért egyes politikai teoretikusok szerint a részvétel és a deliberáció értékei többnyire összeegyeztethetetlenek: **"az egyik megvalósítására tett kísérletek aláássák a másikat"** (Hauptmann 2001, 412). Konkrétabban Cohen és Fung három lehetséges feszültséget észlel a részvételi és a deliberatív paradigma között, egyfajta trade-off-t posztulálva. "1. A tanácskozás **minőségének javítása a nyilvánosság részvételének árán történhet**" (Cohen és Fung 2004, 27): amikor a **jogalkotóknak ésszerű vitát és érvelést kell folytatniuk** a szakpolitikákról, kénytelenek elszigetelni magukat a kevésbé tájékozott és **kevésbé ésszerű közhangulattól**. "2. Ezzel szemben a részvétel kiterjesztése - akár az emberek száma, akár a közvetlen népi ellenőrzés alatt álló kérdések köre - csökkentheti a tanácskozás **minőségét**" (uo.): a népi kezdeményezések és népszavazások például lehetővé teszik a választók számára, hogy közvetlenebb befolyást gyakoroljanak a jogalkotásra. Az ilyen intézkedések azonban ahelyett, hogy javítanák a mérlegelést, azáltal, hogy egy jól meghatározott javaslatra vonatkozó **igen/nem szavazást írnak elő, a jogszabályok megalkotása során visszatarthatják az ésszerű vitát**. "3. Alapvetően a társadalmi összetettség és a méret korlátozza azt a mértéket, amelyben a modern politikai rendszerek egyszerre lehetnek **deliberatívák és részvételi jellegűek**" (ibid.): a tanácskozás a **résztevők megfelelő ismeretein és érdeklődésén múlik** a tárgyalt érdemi kérdésekkel kapcsolatban. De bármely kérdésben az ilyen tudással és érdeklődéssel rendelkező **egyének száma** (az államszervezet méretéhez képest) **szükségszerűen kicsi, és így a tanácskozás minősége a részvétel mértékével együtt csökken**. Ezért **tűnik úgy, hogy a deliberatív és a részvételi demokrácia fogalmilag ellentétben állnak egymással, két összeegyeztethetetlen politikai projekt megnyilvánulásai** - ez a nézet az évek során folyamatosan figyelmet keltett (Talisse 2005; Pateman 2012).

Részvétel és tanácskozás

E fogalmi és gyakorlati feszültségek ellenére a kortárs deliberatív demokraták között kisebbségben vannak azok, akik úgy vélik, hogy a delib- eráció és a részvétel hangsúlyozása ellentétes politikai irányba hat. **Ennek konfirmálásaként** e paradigmáknak több konvergáló értelmezése is született (Cohen és Fung 2004; Gbikpi 2005; Bobbio 2006; della Porta 2007, 2011; Floridia 2016). Az ilyen értelmezések szerint a részvételi és a deliberatív elméletek inkább kiegészítik egymást, mintsem versengenek, amennyiben "a deliberáció egyfajta részvétel, vagy valamilyen módon elengedhetetlenül szükséges hozzá" (Hauptmann 2001, 408). Gutmann és Thompson amellet érvel, hogy a polgároknak a legkülönbébb helyzetekben kellene tanácskozniuk, és hogy az, hogy ezt értékelik, természetes kiterjesztése a "politikában való részvétel" értékelésének (Gutmann és Thompson 1996, 13). A részvételi és a deliberatív demokrácia itt egymásba fonódó normatív projektként jelenik meg: a tanácskozást tekinthetjük a részvétel egy jobb, de körülhatároltabb formájának. Ebben az értelemben a liberális demokráciákban a nyilvános döntéshozatal valóban részvételi és deliberatívabbá válhat (Fung és Wright 2003; Rosenberg 2007). A részvételi eszmény azt rögzíti, hogy minden polgár részt vesz minden, az életét közvetlenül **érintő** kollektív szintéren: támogatja **"az** átlagember állandó részvételét a társadalom szerkezetének azon részeinek vezetésében, amelyek közvetlenül érintik, és amelyekkel ezért a legjobb esélye van a megértésre" (Cole 1920, 114). A deliberatív eszmény ehelyett azt ajánlja, hogy az ilyen döntéshozatali folyamatok az összes

érintett közötti nyilvános vitán alapuljanak. Valójában az érvelés útján a

tanácskozási folyamat, amelynek során a résztvevők meggyőzik egymást, és döntésre jutnak. Egyes tudósok számára a deliberatív elmélet a részvételi demokrácia ideális megvalósulását jelenti. Az előbbi két kulcsfontosságú elemének javítását javasolja (Gbiłki 2005, 110-121): 1. a polgárok **egyenlő politikai** súlyának gondolatát a döntéshozatalban - (*politikai egyenlőség*); és 2. a politikai területének "a társadalmi viszonyok szélesebb körére" (Laclau és Mouffe 2001, XV) való kiterjesztésének gondolatát - ("*a politikai*").

Ami az első pontot (*politikai egyenlőség*) illeti, Gbiłki azzal érvel, hogy a részvételi demokráciából hiányzik egy világos és hatékony kritérium a politikai egyenlőség értékelésére a döntéshozatalban. A közvetlen demokrácia néhány hibáját visszhangozva úgy tűnik, hogy a részvételi teoretikusok nem képesek teljes mértékben tisztázni a szavazással szemben egy működőképes logikai alternatívát. A szavazás még mindig hajlamos arra, hogy a politikai alternatívák közötti választás és a képviselők kiválasztásának legjobb módja legyen, még olyan kollektív színtereken is, mint a civil szervezetek és a munkahely (Pateman 1970). A részvételi elmélet tehát nem képes egy dinamikusabb és kevésbé artistikus gyakorlatot kidolgozni a politikai egyenlőség előmozdítására. A részvételi demokrácia belső logikája, amennyiben a szavazásra támaszkodik, még mindig "aggregatív"nak tűnik, még ha itt az érdeklődés "intenzitása" fontosabbnak is tűnik, mint a mennyisége. Ezzel szemben a deliberatív gondolkodás a "racionális érvelés" és a "preferencia-átalakítás" fogalmának bevezetésével igyekszik kiküszöbölni ezt a hiányosságot. ' A deliberáció a nyilvános érvelés folyamata, amelynek révén a résztvevők kezdeti (és önérdékű) preferenciái úgy alakulnak át, hogy minden differens nézetet figyelembe vegyenek, és figyelembe vegyenek, és végül a közjóhoz vezessenek. Ez a nyilvános vita, amely képes a magától értetődőnek tekintett vélemények és érdekek módosítására, képezi a deliberatív demokrácia magját. Úgy tűnik, hogy a hatalom gyakorlásának egy olyan módját kínálja, amelyhez nem kell szavazásra támaszkodni: az emberek a "jobb érvek erejére" (Habermas 1984) hivatkozva hozzák meg a döntéseket. Mivel a döntéseket úgy hozzák meg, hogy másokat jó és ésszerű érvekkel meggyőznek, azokat minden résztvevő elfogadja: ebben az értelemben a deliberatív demokrácia racionális konszenzusra törekszik. Ebből adódik a deliberatív demokrácia fölénye a részvételi demokráciával szemben.

Ami a második pontot ("*a politikai*") illeti, Gbiłki azt állítja, hogy a deliberatív és nem a politikai mint a részvételi elmélet, amely a politikai területet a civil társadalomra is kiterjeszti, és ezáltal politikailag felhatalmazza az embereket. Míg a részvételi demokrácia a politikai figyelem terét kívánja bővíteni azáltal, hogy növeli azon egymástól elkülönülő kollektív színterek számát, amelyeken az egyének döntéseket hozhatnak, addig a deliberatív demokrácia ehelyett a közsféra fogalmának továbbfejlesztésével javasolja áthidalni ezt az "elkülönülést". A társadalmi és intézményi struktúráknak ez az autonóm kerete, amely elősegíti az egyenlő felek közötti szabad vitát, lehetővé teszi az emberek számára, hogy kibővítsék és elmélyítsék politikai beavatkozási lehetőségeiket. A közsféra magában foglalja a társadalmi mozgalmaknak az állami és vállalati politikára gyakorolt hatását. A társadalmi ellenzék és a politikai befolyásolás tereként működik (Rosanvallon 2008): a polgárok "problémákat vetnek fel, információkat, véleményeket tesznek közzé, [. . .] kritizálják a cselekvést és a politikát, és új politikákat és gyakorlatokat javasolnak" (Young 2000, 173). Más szóval, a közsféra **kedvező színteret jelent az emberek részvételére**, társulására és véleménynyilvánítására, amennyiben sikerül a politikai intézményeket (és hatalmukat) a civil társadalomban folyó szabad és autonóm vitákhoz kötni. Röviden: "a közvélemény generálásának helyszíne" (Dryzek 2000, 55), amely az állami intézményekkel szembeni "kommunikatív hatalom" gyakorlására irányul. A deliberatív

demokraták a polgároknak a közszférában való részvételét a "közvetlen" politikai döntéshozatalban való részvétel" (Gbiłpi 2005, 118) egyik formájának tekintik. Eszerint, aki a közszférában részt vesz a deliberációban, az részt vesz a politikai

folyamat. Itt a "politikai" nem csak a félig intézményesített és elkülönített színtereken nyilvánul meg (Pateman 1970; Bobbio 1984), hanem mindenütt, ahol ez a tanácskozás zajlik és elterjed. Ebből a szempontból a deliberatív elmélet a politikai terület tágabb értelmezését nyújtja.

A radikális deliberatív részvételi demokráciát jelent?

Ha azt állítjuk, hogy a deliberatív elmélet részben *kiegészíti* a részvételi demokráciát, és javítja annak bizonyos korlátait, az nem jelenti azt, hogy a "részvételi deliberatív demokrácia" már megvalósult. Ahhoz, hogy ezt a lehetőséget elképzelhessük, újra kell gondolni a "deliberatív demokrácia versenyképes modelljeinek" osztályozását (lásd az 1. táblázat 7. pontját), és el kell dönteni, hogy melyik az, amelyik jobban összeegyeztethető a részvételi eszmékkel. Egyes "radikális" deliberatív demokraták (Dryzek 2000; Young 2000) azt állítják, hogy a deliberatív demokrácia "klasszikus" változatai (Habermas 1984; Cohen 1989; Rawls 1993; Elster 1998) nem megfelelően orientáltak a polgári részvétel és a társadalmi befogadás értékeinek előmozdítására. A klasszikus ~~függs~~ elsősorban a közszféra és a politikai diskurzus minőségére koncentrálnak, és figyelmen kívül hagyja a delib- eratív megállapodásokból eredő potenciális kirekesztés és elitizmus mértékének feltárását. Nem mindenki tud részt venni a "racionális érveken" alapuló, a "közjóhoz" vezető vitákban. ' **Az olyan radikális pluralisták, mint Mouffe (2000) és a differenciademokraták, mint Fraser (1997) és Young (2000) szerint a deliberatív nyilvánosság nem teljesen nyitott a marginalizált és elnyomott csoportok tapasztalataira és perspektíváira. A "szabad és egyenlő" polgárok történelmileg a "burzsoá fehér emberekből" - azaz a politikailag domináns csoportokból - álltak. Ahogy Fraser fogalmazott: "[...] az a nézet, hogy a nők és a feketék ki voltak zárva a "nyilvánosságból", ideológiai jellegűnek bizonyul; a nyilvánosság osztály- és nemi szempontból elfogult felfogásán alapul, amely névértéken elfogadja, hogy a polgári nyilvánosság soha nem volt nyilvánosság" (Fraser 1997, 75). Ebben az értelemben a létező tanácskozások azt kockáztatják, hogy a közjót a hatalmasabbak érdekeivel teszik egyenlővé, és így háttérbe szorítják a marginalizáltak jogos aggodalmait. A radikális pluralisták és a differenciás demokraták megkérdőjelezik a konszenzus eszméjét, és kritikusan viszonyulnak a deliberációhoz, mivel a "konszenzusos döntéshozatal" informális elnyomást takarhat "a mindenkivel való törődés álcája alatt, az eltérő véleménynyilvánítás letiltásával" (Dryzek és Niemeyer 2006, 637). Ebben a tekintetben a klasszikus delib- eratív demokrácia olyan intézményi konstrukciót mutat, amely politikailag, társadalmilag és kulturálisan kirekesztő. Nem foglalja magába a népszuverenitás innovatív és erős eszméjét, és ezért távol áll a részvételi elméletektől: a deliberáció itt nem tűnik összeegyeztethetőnek a részvétellel. A klasszikus deliberatív demokrácia még mindig alternatívája a részvételi demokráciának.**

1. táblázat. A deliberatív demokrácia egymással versengő elképzelései.

	Klasszikus	Radikális
A politika helyszínei	Állami	intézmények
Társadalom	Állami	intézmények, civil
Politikai cselekmények	Hagyományos	Hagyományos
A kommunikáció formái	Lelketlen	és konfrontatív
retorika-orientált		és racionalitás-orientált
A demokrácia végei	Racionális	Racionális, érzelmi és
Nyilvános eredmények	Diskurzív	
Demokratikus legitimitás	Top-down	konszenzus
		Plural és differenciális
		minőség
		Bevonás
		tanácskozás
		Bottom-up
		részvétel

^a Lásd különösen: Dryzek, Niemeyer (2006), 638-646. o.; Niemeyer és Dryzek (2007), 502-508. o.; Bachtiger et al. 2010, 36. o.

Ezzel szemben a radikális deliberatív koncepciók a racionális mérlegelés szelektivitását a társadalmi befogadás, a politikai pluralizmus és a nyilvános aktivizmus dimenzióinak hangsúlyozásával tompítják. Más szóval, úgy tűnik, hogy olyan részvételi eszményeket közelítenek meg, amelyek a demokratikus állampolgárság erőteljesebb fogalmát ösztönzik. Ezek a deliberatív álláspontok egyrészt a deliberáció elitista jellemzőinek leküzdésére mutatnak rá a "politikai egyenlőség" fogalmának elmélyítésével; másrészt a "politikai" kategóriájának tágabb, de effikusztabb fogalmakkal való újrafogalmazását javasolják. Ami az első szempontot (*politikai egyenlőség*) illeti, a radikális deliberatív teoretikusok szerint a racionális érvelés nem lehet a demokratikus döntéshozatal kizárólagos eszköze. A deliberáció mellett a demokráciának előnyben kellene részesítenie a retorikát, a humort, az érzelmeket, a tanúságtételt és a történetmesélést mint a nyilvános kommunikáció formáit. Ily módon a marginalizált és nem domináns csoportok ugyanolyan legitimitással vehetnének részt a nyilvánosságban, mint az "udvarias, rendezett, szenvedélytelen, úriemberhez méltó" (Young 2000, 49) csoportok, és egyenlő hatalommal rendelkeznének a kollektív döntések befolyásolásában. Ha a domináns csoportok sajátos nézete mindig hegemon, de a "közjó" **nevében** álcázva, akkor más nézőpontok megengedése a politikai tér további "demokratizálását" és a közérdek tartalmának bővítését jelenti. Az egységre és a racionális konszenzusra való felhívás soha nem tekinthető legitimnek: a demokrácia céljai plurálisak és differensek, és megfelelnek az érdekek és perspektívák sokféleségének, amelyek a civil társadalomban általában megtalálhatóak. Ebben a tekintetben a radikális deliberatív elképzelések nagyon hasonlóknak tűnnek a részvételi demokráciához.

Ami a második szempontot ("*politikai*") illeti, a radikálisabb demokrácia hívei úgy vélik, hogy vagy azt, hogy a közszférában folytatott tanácskozás semmiképpen sem politikai aktus, vagy azt, hogy nem teljesen öncélú politikai aktus. Az előbbi szerint az ilyen kommunikatív cselekvéseknek semmi közük a politikához, amelyet vagy ellentétes csoportok közötti nyilvános hatalmi harcként kell értelmezni (lásd Mouffe 2005), vagy a fennálló demokráciát közvetlenül átalakító alkotóhatalomként (lásd Hardt és Negri 2001). A civil társadalom a racionális mérlegeléssel együtt gyenge fogalmak, amelyek nem képesek megragadni vagy konkrétan affektálni a gazdasági, társadalmi és kulturális egyenlőtlenségeket. E kategóriák helyett a demokrácia radikalizálására irányuló új politikai projekteknek a "multitude" (Hardt és Negri 2005), a konfliktus és az "agonizmus" (Mouffe 2000, 2005) fogalmait kellene magukban foglalniuk. A radikális demokrácia követőinek második csoportja nem utasítja el a deliberáció gondolatát, de az ilyen kommunikációs aktust az állami intézmények és a társadalmi hatalom kihívásának insufficient politikai eszközenek tekinti. Számukra a nyilvánosság nem csupán a jó érvek és érvek kifejezésének kívánatos és békés helyszíne, hanem a disszenszus, az aktivizmus és a tiltakozás előmozdításának konfliktuális helyszíne is. A demokratizálódás története azt mutatja, hogy a nagyobb demokráciára irányuló nyomás szinte mindig inkább az "ellenzéki", mint a deliberatív civil társadalomból ered (Cohen és Arato 1992; Fraser 1997; Tarrow 1998; Dryzek 2000; Young 2000, 2001; Rosanvallon 2008; Cini 2012). Az olyan kollektív akciók, mint az ülésztrájkok, sztrájkok, radikális tüntetések és városi zavargások elszaporodása "politikai instabilitástól való félelmet kelthet, és így kormányzati válaszlépéseket vonhat maga után" (Dryzek 2000, 101): az ilyen konfliktuális cselekmények gyakran a vállalatok és az állami intézmények ellen irányulnak, és ezáltal az uralkodó politikai elképzelések megkérdőjelezését célozzák. Ezekben az értelmezésekben mind a deliberáció, mind a vitatkozás a civil társadalom "politikai hatalmának" alapvető részei. Más szóval, a radikális deliberatív megközelítések a "politikai" tartalmát kiterjesztik a

nyilvános szférában zajló tanácskozássra, valamint a hatalmi harcokra, a konfliktusra, az agonizmusra és az aktivizmusra (Mansbridge 1996).

A (1) "politikai egyenlőség" és (2) "a politikai" fogalmakra összpontosítva, amelyek a részvételi és a deliberatív elmélet két egymást kiegészítő jellemzőjét képviselik, az egyik

megfigyelhetjük, hogy a "radikális" deliberatív koncepciók normatív projektek, amelyek szinte azonosak a részvételi demokrácia projektjeivel. Az egyenlőség eszméje közös bennük. Mindezen értelmezések számára a racionális mérlegelés nem az egyetlen vagy legfontosabb eszköz a társadalmi és kulturális kizárólagosság elleni küzdelemben; éppen ellenkezőleg, a mérlegelés a racionális érvekre és a közjóra helyezett hangsúlyával inkább a politikai egyenlőtlenség növekedését, mintsem csökkenését kockáztatja. Számos társadalmi csoport soha nem vehetne részt a deliberatív nyilvánosságban, mert alternatív nyelvi kódokkal beszél. Ezeknek a kommunikációs stílusoknak - beleértve a humort, a "köszönést, a retorikát és a történetmesélést" (Young 1996) - a politikai legitimitásának elismerése azzal jár, hogy megnyitjuk a közszférát a "másik" belépése előtt, és növeljük a politikai befogadás szintjét.

Másodsor, mindkét elmélet a "politikai" hasonló koncepcióját fejt ki. Szerintük a közszférában folytatott tanácskozás nem a civil társadalom fő politikai aktusa. E kommunikatív cselekvés mellett a civil társadalom lehetővé teszi a "vitatott politikát" (Tarrow 1998) a közszférában - azaz a "bomlasztó technikák", például tüntetések, sztrájkok, zavargások és polgári engedetlenség alkalmazását a vállalati és kormányzati politika megváltoztatása érdekében. Ez azt jelenti, hogy a civil társadalom "politikája" a tiltakozásból, az agonizmusból és a tömeges aktivizmusból is áll: a demokrácia ezen elképzelései számára a "tanácskozás és a konfliktus" (Flyvbjerg 1998) így a politikai küzdelem egymást kiegészítő mozzanatait alkotják.

A részvételi és a radikális deliberatív demokráciák tehát úgy tűnik, hogy egy olyan egyedi elméleti paradigma felé tendálnak, amely két sajátos normatív jellemzőt foglal magában: a *polgárok felhatalmazásának* fogalmát - amely a "politikai" fogalmának tágabb értelmezéséből ered - és a *politikai befogadás* fogalmát - amely a "politikai egyenlőség" fogalmának erősebb értelmezéséből ered. A polgárok felhatalmazása a népszuverenitás elvének radikalizálódásaként értelmezhető, vagyis úgy, hogy az emberek rendelkeznek azzal a hatalommal, hogy a döntéshozatali folyamatokat hagyományos és nem hagyományos cselekvési eszközök alkalmazásával egyaránt befolyásolják. Konkrétabban fogalmazva, az emberek felhatalmazása két különböző, de egymást kiegészítő politikai intézményrendszer kiépítésének elősegítését jelenti. Az első típus célja a magas színvonalú, a hatalom gyakorlására közvetlen hatást gyakorló deliberatív részvétel megteremtése. Ezeket a kollektív tereket olyan formális intézményi megállapodásoknak tekintjük, amelyekben a közös érdekű kérdésekről együtt tanácskozó átlagpolgárok befolyásolják az ilyen döntések eredményét. Az állampolgári esküdtstűk, az elektronikus városi gyűlések, a polgári közgyűlések és a részvételi költségvetés-tervezés példaként említhetők ezekre a terekre (Bobbio 2006). Ezzel szemben a második típusú szervezet elterjedésének támogatása azt jelenti, hogy a civil társadalom egyesületein belül a deliberatív részvétel kiszélesítésére törekszünk. Habermas, Fraser és Mansbridge ezeket az informálisabb politikai helyszíneket, amelyeknek csak közvetett és korlátozott effektusa van az államhatalomra, "kulturálisan mobilizált nyilvánosságoknak" (Habermas 1992, 356), "szubaltern ellen-közönségeknek" (Fraser 1997, 81) és "az ellenállás informális deliberatív enklávéinak" (Mansbridge 1996) nevezi. A kulturálisan, társadalmilag és politikailag homogén területeken azok a polgárok, akiknek nincs közvetlen hozzáférésük a képviselői intézményekhez, átdolgozhatják elképzeléseiket, stratégiáikat és összegyűjthetik erőiket, hogy megpróbálják kívülről befolyásolni a döntéshozatalt. A polgárok önszerveződő bizottságai, az alulról szerveződő munkahelyi gyűlések, a nem intézményesített társadalmi fórumok és a társadalmi mozgalmi szervezetek a politikai tér e második típusának példáinak tekinthetők. Ezt a két különböző típusú, intézményes és informális nyilvános helyszínt *részvételi deliberatív színtérként* definiálhatjuk: a politikai

döntéshozatali folyamaton belüli központi szerepük határozza meg a hétköznapi polgárok hatalmának szintjét. A kisebb vagy

2. táblázat. A demokrácia részvételi, deliberatív modellje.

Részvételi deliberatív normák

*Az állampolgárok felhatalmazása*A részvételi deliberatív arénák politikai súlya
*Politikai befogadás*A nép kategóriájának folyamatos újraszignifikálása.

A polgárok nagyobb fokú felhatalmazása tehát a részvételi deliberatív arénák politikai súlyától függ (della Porta 2007).

A szuverenitás ezen erőteljes eszméjének eredménye a politikai befogadás. A radikális demokrata szuverenitás egy olyan politikai testület akaratát fejezi ki, amely nemcsak "mindenki teljes és egyenlő tagságán" (Cohen 1989, 73), hanem "a vitatkozás szükségességén" (Little és Lloyd 2009, 205) is alapul. A politikai befogadás azt jelenti, hogy a konfliktust és az egyet nem értést a demokratikus rend alapvető dimenzióinak tekintjük. A részvételi deliberatív elméleti szakemberek szerint valójában az ilyen ellentmondások iránti nyitottság mértéke teszi lehetővé, hogy a demokrácia valóban "demokratikus" legyen, és hogy az átlagpolgárokat politikailag bevonják. A radikális politikát itt úgy értelmezik, mint a politikailag bevontak és az ezt követelők közötti küzdelmet. A demokrácia radikalizálása azt jelenti, hogy a civil társadalom erőteljes, széles körű mozgósítása révén szüntelenül megteremteni, lerombolni és újrateremteni "a nép kategóriáját". Ebben az értelemben a deliberációval alternatív demokratikus kommunikációs stílusokat nyilvánosan elismerik és ösztönzik: bármely társadalmi csoport számára lehetővé teszik, hogy részt vegyen a döntéshozatalban, hogy a politikai döntéseket affektálja, és hozzájáruljon a közjó általános felfogásának meghatározásához (lásd a 2. táblázatot).

Erősebb normatív mérce a demokráciára?

A meggyőződés, hogy a liberális demokrácia általános felfogásának radikálisabb értelmezését kell képviselni, úgy tűnik, egyre inkább terjed a tudományos vitákon belül és kívül (Felicetti 2016). A demokrácia mint a többségi elv által vezérelt, választási versenyen alapuló politikai rendszer definiálása egyértelműen infficiensnek tűnik (della Porta és Rucht 2013). Bár nem minden tudós és társadalmi szereplő javasolja a demokrácia képvisleti formáján való túllépést, úgy tűnik, mindannyian érdekeltek a demokratikus legitimitás új elképzelésében, amely képes offerálni egy erősebb normatív mércét a létező demokrácia minőségének értékeléséhez (lásd például Florida 2016). Pontosan ez a részvételi deliberatív demokrácia elméleti feladata. Elismerik a választások politikai és operatív központi szerepét a tömegdemokráciában. A szavazás révén a hétköznapi polgárok arra hivatottak, hogy a politikai szférában saját érdekeiket előmozdító képviselőket, illetve olyan kormányzókat válasszanak, akik képesek ezeket az érdekeket közpolitikává alakítani. E radikális nézetek többsége számára a választások még mindig alapvető fontosságúak a modern demokráciában. Ennek elismerése azonban nem jelenti azt, hogy a szavazás egyben a liberális társadalom demokratikus minőségének legfontosabb mérőeszköze is (Dryzek 2009). Paradox módon a választások elismert jelentősége éppen az ellenkező következtetést látszik sugallni. Ha bármely demokrácia a választási versenyt politikai folyamatának alapvető részeként testesíti meg, akkor ez az elem nem tekinthető a legjobb mércének a demokratikus minőség értékelésére. A szabad és pluralista választások csak megkülönböztetik a demokratikus és

a nem demokratikus rezsimeket (Sartori 1993), és semmit sem mondanak a demokratikus eszmény mélységéről a figyelemtípuson belül.

A kihívás tehát az, **hogy megtaláljuk azt** a mércét, amely alapján a politikai rendszerek demokratizálódásának mértékét értékelni lehet. Ezt a mércét **"demokratikus erőforrás-teljesítőképességnek"** nevezzük. Ez a gondolat különösen arra vonatkozik, hogy egy demokratikus rendszer mennyire gazdag (vagy szegény) a demokratikus kormányzást lehetővé tevő részvételi és deliberatív folyamatok tekintetében.

A demokrácia rendszerszemléletűvé tételét elfogadó legújabb munkák fontosak ebből a szempontból. Dryzek (2009) például a demokratikus rendszerek deliberatív kapacitásának értékelése mellett érvelt. A deliberatív kapacitás gondolata arra utal, hogy egy demokratikus rendszerben milyen mértékben van helye a hiteles, inkluzív és következetes tanácskozásnak. Amint azt Curato (2015) bemutatta, ez a megközelítés valóban előrelépést jelent a rendszerek demokratikus tulajdonságainak megállapítására szolgáló jelenlegi módszerekhez képest, amelyek a demokráciáknak csak néhány minimális liberális tulajdonságának értékelésére összpontosítanak. Bár a deliberatív kapacitás megközelítése kétségtelenül értékes a demokratikus rendszerek értékelésére vonatkozó képességeink bővítése szempontjából, nem veszi figyelembe azt a hozzájárulást, amelyet a részvétel részvételi formái nyújtanak a demokratikus élethez. Hasonló probléma látszik affektálni Mansbridge et al. (2012) deliberatív rendszerek értékelésére vonatkozó megközelítését. E megközelítés szerint egy politikai rendszer demokratikus minőségét nem a deliberatív képesség szintje adja, hanem az, hogy a rendszer milyen mértékben képes elérni bizonyos etikai, episztemikus és demokratikus célokat (Ibid., 12-16). Ez a megközelítés nyitottabb a nem deliberatív politika lehetséges hozzájárulására a demokratikus élethez. Mindazonáltal hallgat arról, hogy a részvételnek, illetve a deliberációnak milyen szerepet kellene játszania. Ennek eredményeképpen továbbra sem világos, hogy pontosan hogyan értékelhető egy rendszer demokratikus hitele (Owen és Smith 2015).

Amellett érvelünk, hogy a részvételen alapuló deliberatív elmélet és a "demokratikus erőforrás-képesség" elképzelése átfogóbb és egyszerűbb módot nyújthat a meglévő demokráciák minőségének értékelésére. A részvétel és a deliberáció kombinálásának eredeti módja segít leküzdeni a versengő képviselő három fő hiányosságát. Cohen és Fung szerint a demokrácia részvételi, deliberatív formája lehetővé teszi, hogy a felelősség, az egyenlőség és az autonómia értékeit a reprezentatívnál jobban érvényesítsük. 1) Javítja a politikai rendszer elszámoltathatóságának szintjét, amennyiben a részvételi deliberatív arénák olyan nyilvános terekként működnek, amelyek hidat teremtenek az átlagpolgárok és a hatalmi elit között. Egyrészt ezek az arénák - mint a formális és informális tanácskozás iskolái - elősegítik az új ötletek, vélemények és érdekek kialakulását és influence-jét a képviselők és a törvényhozás számára (input). Másrészt erősítik a kormányzott és a kormányzók közötti köteleket azáltal, hogy a politikák végrehajtásának és hatásának ellenőrzésére és kritikájára szolgáló szféraaként működnek (output). 2) A részvételi deliberatív demokrácia növeli az egyenlőség elvének súlyát. A közintézményekben való deliberatív részvétel kiterjesztése és fokozása lehet a leghatékonyabb stratégia az aszimmetrikus érdekkoncentrációból és a hagyományos társadalmi és politikai hierarchiákból eredő egyenlőtlenségek kiküszöbölésére: "[. . .] a deliberáció, mert a jobb érvek erejével tompítja a nagyobb erőforrások hatalmát; a részvétel, mert a szervezett pénzről a szervezett emberekre történő politikai verseny alapjainak áthelyezése a legígéretesebb ellenszer a vagyoni által biztosított influence ellen" (Cohen és Fung 2004, 25). 3) Végül a részvételi deliberatív felfogás a politikai autonómia erősebb víziójának megvalósítását ösztönzi azáltal, hogy lehetővé teszi az emberek számára, hogy megvitassák azokat a törvényeket és politikákat, amelyeket a képviselők és kormányzók érvényesítenek számukra. A különböző kollektív arénákban részt véve a

polgárok

megtanulják, hogy közös problémákra saját megoldásokat javasoljanak és védjenek, és ilyen helyzetekben differenciális, de releváns indokok alapján érveljenek.

A demokrácia e radikálisabb víziója ezért a demokratikus minőség innovatív koncepcióját vezeti be, amely a részvételi deliberatív arénák gondolatán alapul. Minél nagyobb e nyilvános terek száma, annál nagyobb a liberális társadalom "demokratikus találékonyasága". Az ilyen - intézményes és informális - tanácskozási színterek jelentik a legmegfelelőbb eszközt a meglévő demokráciák demokratizálódásának mérésére. E terek elterjedésének elősegítése a hatalmi struktúrák demokratizálódását jelenti a társadalom egészében. Pontosabban, e kollektív szféráknak a *tanácskozás*, a *politikai befogadás* és a *polgárok felhatalmazása szempontjából* való elrendezésének lehetőségei a demokráciában jelenlévő deliberatív részvétel mértékét befolyásolják. 1) A deliberáció a nyilvános tér diszkurzív minőségén alapul: Mennyire belátó az adott térben zajló diskurzus? Létezik-e a nyilvános érvek pluralitása? Hogyan és milyen érvek kerülnek előtérbe? A tanácskozás itt olyan folyamat, amelynek révén az egyének eredeti preferenciái a vita során átalakulnak, hogy mindenki politikai véleményét figyelembe vegyék. 2) A politikai befogadás e részvételi színterek befogadó jellegét méri: Milyen mértékben veszik figyelembe a leghátrányosabb helyzetű emberek szempontjait az ilyen új intézményekben? És milyen mértékben hallgatják meg nyilvánosan a hangjukat? A politikai befogadáshoz olyan intézményi eszközökre van szükség, amelyekben az emberek megfogalmazhatják, megvitathatják és meghozhatják a saját életüket közvetlenül érintő közügyeket érintő döntéseket (Bachrach 1975).

3) Az állampolgári felhatalmazás az átlagpolgárok politikai befolyásának mértékét jelzi. a döntéshozatali folyamatokban: Milyen döntési súlyuk van ezeknek az új helyszíneknek? Milyen gyakran veszik figyelembe megoldásaikat a politikai döntéshozók? Milyen politikai hatásuk van? A polgárok felhatalmazása olyan döntéshozatali folyamatok kialakítását jelenti, amelyeken keresztül a civil társadalom mozgósítása konkrétan látható hatással járhat. A nyilvános diskurzus minősége, a politikai bevonás mértéke és a polgárok felhatalmazásának mértéke tehát a részvételi deliberatív arénák alapvető tulajdonságait jelöli ki (della Porta, 2007). Ezek jelenlétének mértéke határozza meg az egyes arénákban fellelhető deliberatív részvétel mértékét.

A "demokratikus leleményesség" fogalma felhasználható az olasz politikai rendszer fejleményeinek visszatükrözésére. A részvételi, deliberatív értelemben vett demokratizálódás Olaszországban a legjobb esetben is részlegesnek tűnik. Először is, az elmúlt évtizedekben korlátozott volt az előrelépés a polgárok által végzett effektív nyilvános tanácskozást lehetővé tevő formális intézményi intézkedések fejlesztése terén. A deliberatív és részvételi fórumok figyelemre méltó növekedése mind helyi, mind regionális szinten hozzájárult ahhoz, hogy a részvétel e formái a politikai folyamat elismert részeként jelenjenek meg számos közigazgatásban, mint például számos részvételi költségvetési kezdeményezés vagy deliberatív fórum (Bobbio 2017; lásd például a toszkánai regionális tanács által 2013 augusztusában elfogadott, úttörő jelentőségű, a részvételtől szóló törvényt "A regionális nyilvános vita és a helyi és regionális politikában való részvétel előmozdítása" címmel). Ezek a fórumok mindeddig nagyrészt másodlagos szerepet játszottak, a közigazgatás még mindig mélyen kötődik a képviseleti politikai intézményekre jellemző logikákhoz és folyamatokhoz (Freschi és Mete 2009). Sőt, ami még problematikusabb, nemzeti szinten az általunk tárgyalt típusú deliberatív és részvételi fórumok gyakorlatilag nem játszanak érdemi szerepet (Bobbio, *készülődik*). Ennek alátámasztására érdemes itt megemlékezni arról, hogy a Matteo Renzi miniszterelnök által 2016-ban javasolt alkotmányos reformok, amelyek az olasz formát érintő olasz

a kormány a végrehajtó szervek döntési jogkörének növelését irányozta elő, a szenátus leépítésével együtt, amelyet azonban nem a tanácskozó és részvételi demokrácia intézményes fórumai, hanem egy alapvetően a pártok által jelölt személyiségekből álló kamara váltana fel. A 2016. december 4-én tartott népszavazáson az olasz állampolgárok túlnyomó többsége a javaslat ellen szavazott. Miközben az olaszok elutasítják a hatalom növekvő koncentrációját a végrehajtó hatalom kezében, továbbra is támogatják a deliberatív vagy részvételi fórumok bevonását az intézmények működésébe. Ebben az értelemben figyelemre méltó fejlemény lehet a *Debat Publique* bevezetése - egy olyan fórum, ahol az érdekeltek megvitathatják, hogy a nagy infrastrukturális projekteket folytassák-e és hogyan -. Ennek a projektnek a demokratikus minősége, amelyet a Franciaországban mintegy húsz évvel ezelőtt bevezetett modell ihletett (Bobbio 2010), olasz viszonylatban azonban még értékelésre vár.

A köztereken való részvételen alapuló deliberatív cselekvés egy bátorítóbb tendenciát látszik sugallni. Annak meghatározása, hogy a népi mozgósítás milyen mértékben volt képes befolyásolni a döntéshozatalt, jóval meghaladja e tanulmány kereteit. A gazdag szakirodalom azonban kimutatta, hogy Olaszország sem kivétel a szélesebb globális tendencia alól, miszerint a mobilizáció egyre inkább nemcsak a részvételi, hanem a deliberatív elkötelezettséget is magában foglalja (pl. della Porta és Rucht 2013; Felicetti 2016). Amit mi radikális demokratikus nézeteknek nevezünk, egyre inkább beépül számos olasz mozgalom követeléseibe és gyakorlatába, mint például a 2008-2010-es diáktüntetések, a 2010-2011-es vízügyi mozgalom és a közelmúltbeli női mozgósítás. Mindez egy olyan kontextusban történt, ahol az egyre megosztottabb pártok még a kormánykoalíció létrehozásának alapvető célját is nehezen tudják elérni. Összességében az érdemi demokratizálás fő kihívása az olaszországi kontextusban a deliberatív részvétel intézményi formáinak előmozdításában rejlik nemzeti szinten, valamint az ilyen gyakorlatok általános érvényesítésében az állam alacsonyabb szintjein. Erre a fejlődésre azért van szükség, hogy ellensúlyozni lehessen a növekvő szakadékot egyrészt a mozgósított polgárok demokratikus törekvései, másrészt az állami intézmények demokratikus minősége között. Valójában, ha nincs mód arra, hogy a lakosság nagyobb demokrácia iránti igényét a részvételi és deliberatív demokrácia hatékony gyakorlatába csatornázzuk az intézményekben, akkor a politikával szembeni szkepticizmus és illúzióvesztés elhatalmasodhat. Ennek fényében a radikális és deliberatív eszmék vonzereje a nyilvánosság számára csökkenhet, és az általuk elérhető demokratikus előnyök korlátozódhatnak, ami a liberális demokratikus értékekkel és az azokat megtestesítő intézményekkel szembeni ellenérzéseket táplálja.

Következtetés

Ez a cikk a szavazásnál erősebb normatív mérce létrehozásának lehetőségét vizsgálta a létező demokráciák minőségének értékelésére. Ezt a részvételi deliberatív hagyomány politikai elveire támaszkodva, majd azokat alkalmazva tette. E radikális perspektíva fényében a demokratikus erőforrás-képességre vonatkozó normatív tétel a következőképpen fogalmazható meg: *minél nagyobb szerepet játszanak egy társadalomban a magas szintű deliberatív részvételi arénák, annál nagyobb a demokratikus legitimitása*. Sőt, ezen arénák diffúziója egyben a legígéretesebb módja annak, hogy a demokratikus reformok potenciálját napjainkban megvalósítsuk. Amennyiben a demokrácia részvételi, deliberatív modelljét fogadják el a társadalom megszervezésére, a demokratikus állampolgárság gazdagodása és erősödése

teljesíthető. A demokráciaelmélet legújabb vitái szerint a demokratikus társadalom egyik legfontosabb értéke az, hogy a demokratikus rendszer különböző összetevői hogyan hatnak egymásra (Parkinson és Mansbridge 2012). Ez a belátás helyes. Mindazonáltal a mi szempontunkból a kortárs demokráciák talán olyan stádiumban vannak, amikor a deliberatív részvételi szervek számának növelésére van szükség, mielőtt társadalmaink érdemi értelemben vett demokratizálódásáról beszélhetnénk. A deliberatív és részvételi politika kritikus tömege egyszerűen még nincs meg. Minden bizonnyal ez a helyzet például a mai Olaszországban, ahol, mint már említettük, a demokratizálódás távoli kilátást jelent, elsősorban azért, mert az intézmények képtelenek a radikális demokratikus változásokra.

Közzétételi nyilatkozat

A szerzők nem számoltak be potenciális érdekellentétről.

Megjegyzések a közreműködőkről

Lorenzo Cini jelenleg a pisai Scuola Normale Superiore Bölcsész- és Társadalomtudományi Intézetének tudományos munkatársa. A firenzei Európai Egyetemi Intézetben szerzett PhD-fokozatot társadalom- és politikatudományokból, ahol a felsőoktatás vitatott politikáját kutatta Olaszországban és Angliában. Konkrétan azt vizsgálta, hogy milyen egyetemi mozgósítások zajlottak Angliában és Olaszországban a felsőoktatásban a közelmúltban végrehajtott neoliberális reformokkal szemben. E témában számos cikket publikált (a *Social Movement Studies*, az *Italian Review of Political Science*, az *Anthropological Theory* és a *PACO* folyóiratokban), valamint hozzájárulásokat szerkesztett kötetekhez (a Brill és a Routledge számára). Legutóbbi publikációja egy monográfia (*The Contentious Politics of Higher Education. Struggles and Power Relations within Italian and English Universities*) a Routledge Mobilization Series sorozatában. Az elmúlt **fivefi** években a politikai filozófia és elmélet **filozófia területén** is végzett kutatásokat, a demokrácia, az igazságosság és az egyenlőség fogalmaival foglalkozott. E témákról nemrégiben jelent meg a *Civil társadalom és radikális demokrácia* című könyve (2012), valamint Brunella Casalinivel közösen az *Igazságosság, egyenlőség és differencia* című kötete. A *Guide to the Reading of Contemporary Political Philosophy* (2012) című kötetet.

Andrea Felicetti (PhD, Ausztrál Nemzeti Egyetem) posztdoktori kutató a belgiumi KU Leuven Politikai Kutatóközpontjában. Korábban a Scuola Normale Superiore (Társadalmi Mozgalmak Tanulmányok Központja), az Európai Egyetemi Intézet, a Lille 3 Egyetem, a Louvaini Egyetem (Hoover tanszék a gazdasági és társadalmi etikában) és a Canberrai Egyetem (Deliberatív Demokrácia és Globális Kormányzás Központja) munkatársa volt. Munkái nemzetközi folyóiratokban jelentek meg, és ő a szerzője a *Deliberative Democracy and Social Movements* (Deliberatív demokrácia és társadalmi mozgalmak) című könyvnek. Kutatási területe a demokrácia és az innováció, a nyilvánosság és a társadalmi mozgalmak.

Hivatkozások

- Allegretti, U. 2009. "Democrazia partecipativa e processi di democratizzazione." *Democrazia e diritto* 2-2008: 175-217.
- Allegretti, U. 2010. "Democrazia partecipativa: un contributo alla democratizzazione della democrazia." In *Democrazia partecipativa. Esperienze e prospettive in Italia e in Europa*, szerkesztette U. Allegretti (a c. di). Firenze: Firenze University Press.
- Alonso, S., J. Keane és W. Merkel. 2011. *A képviselői demokrácia jövője*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Arnstein, S. R. 1969. "Az állampolgári részvétel létrája." *Journal of the American Institute of planners* 35 (4): 216-224.

- Bachrach, P. 1975. "Érdek, pártoskodás és demokráciaelmélet." In *Participation in Politics*, szerkesztette R. Pennock és J. Chapman. New York: Lieber-Atherton.
- Bächtiger, A., S. Niemeyer, M. Neblo, M. R. Steenbergen és J. Steiner. 2010. "A sokféleség szétválasztása a deliberatív demokráciában: Competing Theories, Their Blind Spots and Complementarities." *The Journal of Political Philosophy* 18 (1): 32-64. doi:10.1111/j.1467-9760.2009.00342.x.
- Baiocchi, G. 2003. "Részvétel, aktivizmus és politika: A Porto Alegre-i kísérlet." In *Deepening Democracy. Institutional Innovations in Empowered Participatory Governance*, szerkesztette A. Fung és E. O. Wright. London: Verso.
- Baiocchi, G. és E. Ganuza. 2015. "A legjobb gyakorlattá válás. A neoliberalizmus és a részvételi költségvetés különös esete." In *Democratizing Inequalities: Dilemmas of the New Public Participation*, szerkesztette: W. C. Lee, M. McQuarrie és E. T. Walker, 187-203. New York: New York University Press.
- Barber, B. 1984. *Erős demokrácia. Részvételi politika egy új korszakban*. Berkeley: University of California Press.
- Benhabib, S. 1996. "A demokratikus legitimitás deliberatív modellje felé." In *Democracy and Difference. Contesting the Boundaries of the Political*, szerkesztette Benhabib. Princeton: Princeton University Press.
- Bessette, J. M. 1994. *A józan ész enyhe hangja: Deliberatív demokrácia és az amerikai nemzeti kormányzat*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bobbio, L. 2006. "Dilemmi della democrazia Partecipativa." *Democrazia e diritto* 4: 11-26.
- Bobbio, L. 2010. "Il dibattito pubblico sulle grandi opere. Il caso dell'autostrada di Genova." *Rivista italiana di politiche pubbliche* 1: 119-146.
- Bobbio, L. 2017. "Sem teljesen politikai, sem teljesen politikamentes. A deliberatív arénák harmadik útja." *Partecipazione e Conflitto* 10 (2): 613-635.
- Bobbio, L. hamarosan megjelenik. "Az Effective Public Participation tervezése." *Policy & Society*.
- Bobbio, N. 1984. *Il futuro della democrazia. Una difesa delle regole del gioco*. Torino: Einaudi.
- Bohman, J. 1998. "A deliberatív demokrácia eljövendő korszaka." *Journal of Political Philosophy* 6 (4): 399-423. doi:10.1111/1467-9760.00061.
- Cini, L. 2012. *Società civile e democrazia radicale*. Firenze: Firenze University Press. Cohen, J. és A. Arato. 1992. *Civil társadalom és politikai elmélet*. Cambridge: MIT Press.
- Cohen, J. és A. Fung. 2004. "Radikális demokrácia." *Swiss Journal of Political Science* 10 (4): 23-34. Cohen, J. 1989. "Deliberáció és demokratikus legitimitás." In: *A jó politeia, az állam normatív elemzése*, szerkesztette A. Hamlin és P. Pettit (a c. di). Oxford: Basil Blackwell.
- Cole, G. D. H. 1920. *Társadalomelmélet*. London: Methuen.
- Crouch, C. 2004. *Posztdemokrácia*. Cambridge: Polity.
- Cunningham, F. 2002. *A demokrácia elméletei: A Critical Introduction*. New York: Routledge.
- Curato, N. 2015. "A deliberatív kapacitás mint a demokratikus minőség mutatója: The Case of the Fülöp-szigetek." *International Political Science Review* 36 (1): 99-116.
- Dahl, R. 1971. *Poliarchia, részvétel és ellenzékiesség*. New Haven: Yale University Press. Dahl, R. A. 2013. *Előszó a demokráciaelmélethez*. Chicago: University of Chicago Press.
- De Sousa Santos, B. és J. Arriscado Nunes. 2004. "Bevezetés: Demokrácia, részvétel és alulról jövő mozgalmak a mai Portugáliában." *South European Society and Politics* 9: 1-15. doi:10.1080/1360874042000253465.
- della Porta, D. 2007. *A globális igazságossági mozgalom nemzetek közötti és transznacionális perspektívában*. Paradigma.
- della Porta, D. 2009. *Demokrácia a társadalmi mozgalmakban*. London: Palgrave.
- della Porta, D. 2011. *Democrazie*. Bologna: Il Mulino.
- della Porta, D. és D. Rucht, szerk. 2013. *Találkozás a demokráciával. Hatalom és tanácskozás a globális igazságossági mozgalmakban*. Cambridge: Cambridge University Press.
- della Porta, D. és M. Diani. 1999. *Társadalmi mozgalmak: Bevezetés*. Blackwell: Oxford.
- Downs, A. 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Row.
- Dryzek, J. 1990. *Diskurzív demokrácia: Politika, politika és politikatudomány*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Dryzek, J. 2000. *Deliberatív demokrácia és azon túl. Liberálisok, kritikusok, viták*. Oxford: Oxford University Press.
- Dryzek, J. 2009. "Demokratizálás mint deliberatív kapacitásépítés." *Comparative Political Studies* 42 (11): 1379-1402. doi:10.1177/0010414009332129.
- Dryzek, J. és S. Niemeyer. 2006. "A pluralizmus és a konszenzus mint politikai eszmék összeegyeztetése." *American Journal of Political Science* 50: 634-649. doi:10.1111/ajps.2006.50.issue-3.
- Dryzek, J. S. 2010. *A deliberatív kormányzás alapjai és határai*. Oxford, Egyesült Királyság: Oxford University Press.
- Dryzek, J. S. 2017. A fórum, a rendszer és a politeia A demokráciaelmélet három változata. " *Political Theory* 45 (5): 610-636. 0090591716659114.
- Elster, J. 1998. *Deliberatív demokrácia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Felicetti, A. 2016. "Deliberatív demokrácia és társadalmi mozgalmak." In *Átmeneti kezdeményezések a közsférában*. London: Rowan & Littlefield.
- Florida, A. 2016. *A részvételtől a tanácskozásig. A deliberatív demokrácia kritikai genealógiája*. Colchester, Egyesült Királyság: ECPR Press.
- Flyvbjerg, B. 1998. "Habermas és Foucault: A civil társadalom gondolkodói?" *The British Journal of Sociology* 49 (2): 211-233. doi:10.2307/591310.
- Fraser, N. 1997. *Justice Interruptus: Kritikai reflexiók a "posztoszocialista állapotról"*. London: London: Routledge.
- Freschi, A. C. és V. Mete. 2009. "Az intézményi deliberatív kísérletek politikai jelentése. Megállapítások az olasz esetről." *Sociologica* 3 (2-3): 1-21.
- Fung, A. 2005. "Deliberáció a forradalom előtt: A tanácskozó demokrácia etikája felé egy igazságtalan világban." *Political Theory* 33: 397-419. doi:10.1177/0090591704271990.
- Fung, A. és E. O. Wright. 2003. *A demokrácia elmélyítése. Intézményi innovációk a felhatalmazott részvételi kormányzásban*. London: Verso.
- Gastil, J. és P. Levine. 2005. *A deliberatív demokrácia kézikönyve: Strategies for Effective Civic*. New Jersey: Wiley.
- Gbikpi, B. 2005. "Dalla teoria della democrazia partecipativa a quella deliberativa: quali possibili continuità?" *Stato e Mercato* 73: 97-125.
- Gutmann, A. és D. Thompson. 1996. *Demokrácia és nézeteltérés. Miért nem lehet elkerülni az erkölcsi vitát a politikában, és mit kellene tenni ellene*. London: Harvard University Press.
- Habermas, J. 1984. *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Boston, MA: Beacon Press.
- Habermas, J. 1992. *Tények és normák között: Hozzájárulások a jog és a jogelmélet diskurzuselméletéhez. Demokrácia*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Habermas, J. 1996. *Tények és normák között. Hozzászólások a jog és a demokrácia diskurzuselméletéhez*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Hardt, M. és A. Negri. 2001. *Birodalom*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hardt, M. és A. Negri. 2005. *Multitude: Háború és demokrácia a birodalom korában*. London: Penguin Books.
- Hauptmann, E. 2001. "Lehet-e a kevesebb több? A baloldali deliberatív demokraták kritikája a részvételi demokráciáról." *Palgrave Macmillan Journals* 33 (3): 397-421.
- Laclau, E. és C. Mouffe. 2001. (1985). *Hegemonia és szocialista stratégia*. London: Verso.
- Lefort, C. 2007. *Saggi sul politico. XIX e XX secolo*. Bologna: il Ponte.
- Little, A. és M. Lloyd, szerk. 2009. *A radikális demokrácia politikája*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Lynd, S. 1965. "Az új radikálisok és a "részvételi demokrácia". " *Dissent* 12: 3.
- Manin, B. 1987. "A legitimitásról és a politikai döntéshozatalról." *Political Theory* 15 (3): *Politikai elmélet*: 338-368. doi:10.1177/0090591787015003005.
- Mansbridge, J. 1996. "A hatalom használata/harc a hatalom ellen: A politeia." In *Democracy and Difference. Contesting the Boundaries of the Political*, szerkesztette S. Benhabib. Princeton: Princeton University Press.

- Mansbridge, J. 2007. "Deliberatív demokrácia vagy demokratikus tanácskozás." In *Can the People Govern? Deliberáció, részvétel és demokrácia*, szerkesztette S. W. Rosenberg. London: Palgrave Macmillan.
- Martin, J. 2009. A radikális demokrácia politikája. In *A radikális demokrácia politikája*, szerkesztette A. Little és M. Lloyd, 92-111. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Melucci, A. 1985. "A kortárs mozgalmak szimbolikus kihívása." *Social Research* 52: 156-174.
- Mouffe, C. 2000. *A demokratikus paradoxon*. London: Verso.
- Mouffe, C. 2005. *On the Political*. New York: Routledge.
- Niemeyer, S. és J. Dryzek. 2007. "A tanácskozás céljai: Metakonszenzus és interszubjektív racionalitás mint ideális eredmények." *Swiss Political Science Review* 13: 497-526. doi:10.1002/spsr.2007.13.issue-4.
- Owen, D. és G. Smith. 2015. "Survey Article: Deliberation, Democracy, and the Systemic Turn." *Journal of Political Philosophy* 23: 213-234. doi:10.1111/jopp.2015.23.issue-2.
- Parkinson, J. és J. Mansbridge, szerk. 2012. *Deliberatív rendszerek*. New York: Cambridge University Press.
- Pateman, C. 1970. *Részvétel és demokratikus elmélet*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pateman, C. 2012. "A részvételi demokrácia újragondolva." *Perspectives on Politics* 10: 7-19. doi:10.1017/S1537592711004877.
- Ranciére, J. 2004. *Véleménykülönség: Politika és filozófia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Rawls, J. 1993. *Politikai liberalizmus*. New York: Columbia University Press.
- Rawls, J. 2009. *Az igazságosság elmélete*. Cambridge: Harvard University Press.
- Rosanvallon, P. 2008. *La contre-démocratie. La politique à l'âge de la défiance*. Paris: Seuil.
- Rosenberg, S. W. 2007. *Deliberáció, részvétel és demokrácia. Tudnak-e a népek kormányozni?* New York: Palgrave Macmillan.
- Sanders, L. 1997. "A tanácskozás ellen." *Political Theory* 25: 347-376. doi:10.1177/0090591797025003002.
- Santos, B. D. S. 2002. *Democratizzare la democrazia. I percorsi della democrazia partecipativa*. Troina: Città Aperta Edizioni.
- Sartori, G. 1993. *Democrazia. Cosa è?* Milano: Rizzoli.
- Talisse, R. B. 2005. "Deliberativista válaszok az aktivista kihívásokra A Young-dialektika folytatása." *Philosophy & Social Criticism* 31: 423-444. doi:10.1177/0191453705052978.
- Tarrow, S. 1998. *Hatalom a mozgásban. Társadalmi mozgalmak és vitatott politika*. New York: Cambridge University Press.
- Wolin, S. 1996. "Szökevénydemokrácia." In *Democracy and Difference. Contesting the Boundaries of the Political*, szerkesztette S. Benhabib, 31-45. Princeton: Princeton University Press.
- Young, I. M. 2000. *Befogadás és demokrácia*. Oxford: Oxford University Press.
- Young, I. M. 2001. "A deliberatív demokrácia aktivista kihívásai." *Political Theory* 29: 670-690. doi:10.1177/0090591701029005004.